

Особливості літературно-художньої антропонімії роману “Гучва”

Й. Г. Струцюка

Роботу виконано в Західнополіському ономастико-діалектологічному центрі ВНУ ім. Лесі Українки

У статті проаналізовано літературно-художню антропонімію роману Й. Струцюка “Гучва”.

Ключові слова: антропонім, прізвище, ім’я, апелятив, літературно-художній онім.

Воробей Ж. Ю. Особенности литературно-художественной антропонимии романа “Гучва” И. Струцюка.

В статье проанализирована литературно-художественная антропонимия романа Й. Струцюка “Гучва”.

Ключевые слова: антропоним, фамилия, имя, апелятив, литературный оним.

Vorobey Zh. Yu. Literary Antroponyms of J. Struciuk Novel “Huchva”. The article is devoted to the analyses of the literary antroponyms of J. Struciuk novel “Huchva”.

Key words: anthroponym, surname, noun, literary artistic anthroponyms.

Постановка наукової проблеми та її значення. Літературна ономастика – розділ мовознавства, що вивчає власні назви в структурі художнього твору. В окрему галузь її було виділено у 70–80-х роках ХХ ст. Біля витоків літературно-художньої ономастики стоїть наш земляк, лучанин В. Михайлов, якому належить перша в СРСР дисертація в цій царині – “Собственные имена персонажей русской художественной литературы XVIII и XIX вв., их функции и словообразование” (1956 р.). Сьогодні бібліографія досліджень власних назв у структурі художнього твору нараховує значну кількість праць. І хоча теоретична основа галузі ще не цілком сформована, однак це не заважає практичному аналізу літературної онімії. Так, Т. Крупеньова дослідила ономастичний простір драматичних творів Лесі Українки [5], М. Мельник – лірики Л. Костенко [7], Г. Лукаш – прози В. Винниченка [6], О. Усова – художніх творів М. Хвильового [10], Л. Шестопалова – химерної прози В. Дрозда [11] та ін. Однак до цього часу не досліджені оніми в художніх творах волинського письменника Й. Струцюка, зокрема й антропоніми.

Ім’я – невід’ємний елемент форми художнього твору, складова стилю письменника, один із засобів створення художнього образу. Оніми можуть нести в собі яскраво виражене семантичне навантаження, мати незвичайне звукове оформлення, прихований асоціативний фон. Власна назва завжди надає тексту особливого колориту, може виражати спеціальний зміст, у якому концентровано виражений авторський задум. Крім того, система імен певного твору – це завжди носій конотацій історичного, соціального, локального та національного плану, що найперше стосується реалістичних творів.

Роман “Гучва” з’явився на межі тисячоліть, у творі окреслені події сорокових років ХХ ст. із фантастичними вкрапленнями далекої минувшини.

Онім у “Гучві” – це один із тих засобів, за допомогою якого Й. Струцюк забезпечує високу правдоподібність свого твору. Оскільки в мовознавстві відсутні праці, присвячені вивченню антропонімії цього роману, то вважаємо, що таке дослідження допоможе розширити уявлення про творчість самого письменника, з’ясувати принципи відбору ним власних назв, а також виявити особливості антропонімії системи Холмщини.

Отже, **мета дослідження** – аналіз літературно-художньої антропонімії роману Й. Струцюка “Гучва”.

Завдання дослідження: 1) з’ясувати відношення між антропонімами з реальним та вигаданим денотатом; 2) виявити особливості вживання онімів на позначення вигаданих персонажів, критерій їх відбору; 3) вивчити функції реальних антропонімічних одиниць, їх роль у структурі художнього твору.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відомо, що критерій відбору письменником власних назв для твору напряму залежить від його жанру.

“Гучва” Й. Струцюка – історичний роман, а тому, щоб читач повірив в описані події, необхідно було правильно їх відобразити, це стосується, насамперед, і відбору власних імен.

Із 176 антропонімних одиниць роману “Гучва” лише 42 % називають вигаданого денотата. Недарма В. Вербич назвав цей роман “художнім документом” [3, 47]. У “Гучві” історія реальних осіб настільки тісно переплетена з вигаданими, що іноді важко розмежувати одних від інших.

Система персонажів роману Й. Струцюка досить складна. Герої першого плану – вигадані (*Альошка Забужняк, Нестор Сойка, Сидір Ухналь, Орест Гринь, Петро Кужіль, Федірко Грухаля, Юзько Щербатюк* та ін.), проте ці антропоніми не випадають із кола тих, що мають реальний денотат і утворені за тими ж принципами, що й дійсні.

Аналіз деривації прізвищ свідчить, що тут представлені лексико-семантичні утворення (*Здун, Камінь, Клин, Кужіль, Неділя, Тріска, Ухналь, Хрін* та ін.), суфіксація (*Байкевич, Барилюк, Ващук, Щербатюк* і т. п.), конфіксація (*Забужняк*), тобто ті ж способи, що характерні для українських прізвищ загалом.

Найтипівіша антропонімна формула – ім’я + прізвище (*Степан Барилюк, Микита Ващук, Гриць Хрін, Степан Щерба* і т. д.), а на позначення жінок досить часто вживані андроніми (*Ващукова, Забужнякова, Грухалиха, Либусиха*).

Серед варіантів імен більшість таких, що функціонують переважно в західному регіоні України (*Волода, Гандзя, Зонька, Ксеня, Маринка, Панаска* і т. п.). Тривале контактування українців Холмщини з поляками та частково з росіянами зумовило запозичення ними деяких варіантів імен. Намагаючись відтворити особливості народної говірки Грубешівщини, описаної у “Гучві”, автор переносить її специфічні риси і на ономастичну систему роману. Так, у творі на позначення українців вживані варіанти імен польськомовного походження (*Кася < Катерина, Юзько < Йосип, Геньо < Євген*).

Дослідники ролі антропоніма в стилістичному оформленні твору зазвичай звертаються до вивчення вигаданих онімів, бо, крім того, що ці власні назви слугують засобом передачі своєрідної історичної, географічної та етнографічної інформації, в контексті вони набувають ще й додаткових відтінків. У романі “Гучва” це особливо яскраво можна простежити на прикладі прізвищ та прізвиськ персонажів. Інколи їх семантика зовсім прозора (напр., *Альошка Забужняк*, бо приїхав з-за Бугу [9, 17]; *Ярослава Здуна* в селі називають *Мудрим*, бо він “*ще за царя-батюшки чотири кляси відмахав*” [9, 4]). Значення прізвища цього персонажа – звичайне для України: в західнополіських говірках *здуном* називають *гончара* [1, 187], але його звучання викликає сміх, що аж ніяк не підходить до характеристики цього образу. Упродовж всього роману Й. Струцюк неодноразово наголошує на непересічному розумі цього героя: “*Один Мудрий, здається, все знав та нервово кусав і так доволі коротшого вже лівого вуса...*” [9, 16]. Таким чином, з одного боку, вживаючи поряд антропоніми *Здун* і *Мудрий*, автор ніби протиставляє їх, створюючи тим самим своєрідний комічний ефект: “*Що не кажіть, Мудрий то є мудрий. А Здун? Якось Ярослав од того прізвища і сам носа відвертає*” [9, 4]. З іншого ж боку, *Ярослав* – “*Мудрий Гончар*”, який з глини – простих селян – “ліпить” думаючих: “*Читайте, пане Ярославе, ... а хлоп-баран хай думає, кого до сойму обирати*” [9, 7]. Очевидно, поєднуючи це ім’я з прізвиськом, автор натякає і на розумного київського князя *Ярослава Мудрого*.

Художні антропоніми *Ухналь* та *Тріска* також мають цікаві конотативні наповнення. У “Словнику говірки м. Тишівці” (містечко на Холмщині) апелятивом *ухналь* позначають *підковний цвях* [4, 172], проте в контексті роману цей онім викликає дещо інші асоціації. Складається враження, що ця власна назва походить від вигуку *ух*, уживаного для вираження якого-небудь сильного почуття (обурення, невдоволення, здивування і т. ін.) [2, 1521]. Саме такі емоції найчастіше супроводжують героя *Сидора Ухналя*, якому постійно щось не до вподоби: “*У неділю в «Рідній хаті» знову читали «Тараса Бульбу». А після того Ухналь пристав до Забужняка і почав явно звинувачувати його: «Всі вітаються, а ви – ні»*” [9, 16]. Апелятив *тріска* означає ‘тонкий шматок сухого дерева’ [2, 1478], очевидно, що людину могли так назвати за зовнішньою характеристикою. Та у “Гучві” це прізвище хочеться пов’язати зі словом *тріщати* у значенні ‘швидко, безупинно говорити’ [2, 1479], що якраз і характеризує *Солоху Тріску*.

Антропонімна система роману постає перед читачем у динаміці, завдяки чому автор розкриває мотиви номінації та закони функціонування власних назв у селах Холмщини. Наприклад, спочатку Й. Струцюк називає *Зоньку* андронімом *Либусева* (за прізвищем батька), а після того, як вона стала жити з *Петром Кужелем*, – *Кужелевою*. Сім’я *Василя Каменя* походить із села *Камінь*, а щоб

наблизитися до поляків, той змінює прізвище на шляхетський лад – і вже стає *Камінським*. Отже, на Холмщині функціонували такі ж принципи назвотворення, що й в усій Україні.

Деякі епізодичні персонажі роману мають реального денотата: *Станіслав Басай* – очільник батальйону хлопського, *Євген Вовчук* – дядько Й. Струцюка, *Юрій Лукашук* – комендант Холмської самооборони та ін.

Через розмову *Ярослава Мудрого* зі стрільцем *Євгеном Вовчуком* письменник вводить історію і своєї сім'ї у роман, пояснює родинне прізвисько *Столяр*: “А в нас у селі *Петра Струцюка* [дід Й. Струцюка. – Ж. В.] усі *Столяр*ом прозивають. *Струцюків* у селі повно, і кожного по-своєму прозивають. Дядько *Петро*, здається, вмів усе: і хату збудувати, і столярку зробити, і штильвагу, і ключицю, і драбину, і вісь, і самого воза на колеса поставити” [9, 52]. До речі, далі в контексті на позначення представників родини письменника, замість прізвища автор вживає лише прізвисько. І це не дивно: у сільській місцевості завжди надавали перевагу саме цьому типу власних найменувань.

Ще один ряд антропонімів, які належали реальним особам, але які маловідомі українській історії, – це замордовані жертви, мученики кривавої розправи, яку вчинили поляки у 40-х роках: *Аврамій Кисіль*, *Павло Швайка*, *Лев Коробчук* та ін. Імена цих людей автор уводить у роман через ліричні відступи, чим створює своєрідний “реєстр пам'яті”. До речі, від початку до кінця твору кількість таких онімних одиниць постійно збільшується. Спочатку покараною за бунт біля церкви у с. Лащів була лише одна двадцятип'ятилітня *Анастасія Козак*, далі Й. Струцюк, нагнітаючи події сюжету, наводить уже ряд імен священників та їхніх сімей, замордованих упродовж 1943–1944 рр., опісля кількість жертв неможливо окреслити поіменно, тому письменник починає вживати топоніми – назви знищених сіл із їхніми жителями, які під кінець твору переходять у цілі топонімні ряди, своєрідні чорні плями на карті Європи. Таким чином, Й. Струцюк, подаючи онімію, застосовує прийом градації.

Історизм художньої картини роману письменник забезпечує введенням у нього імен осіб, відомих усьому світу: *Бандера*, *Войнаровський Яків*, *Гімлер*, *Гітлер*, *Іларіон*, *Кандиба*, *Кракевіч*, *Мосціцький* і т. п. Ці онімні одиниці можна називати фоновими, а контекст, у якому вони вжиті, за словами В. Михайлова, найбільш типовим для них [8, 10]. При усій начебто другорядності таких антропонімів “викинути” їх із роману неможливо, адже саме завдяки введенню їх у структуру твору, письменник прив'язує сюжет його до загальновідомої історії.

Будучи своєрідним форпостом західноукраїнських земель, Холмщина завжди була переповнена представниками інших етносів, зокрема поляків та росіян, що закономірно було відображено письменником у романі “Гучва”. Так, із 75 вигаданих антропонімів 6 (7 %) належать полякам (*Врублевський*, *Каня Зигмунт*, *Марися*, *Свенціцький Ігнац*, *Свенціцька Каська*, *Сковронек*) і один – росіянину (*Мішка Удалой*).

Висновок. Історичний жанр та реалістичний метод роману вимагає від письменника ретельного відбору власних найменувань, які відповідатимуть принципам функціонування реального іменника. Саме такого правила і дотримувався Й. Струцюк при написанні “Гучви”. Хоча імена персонажів роману в основному вигадані, та за допомогою їх письменник передає місцевий колорит, відтворює іменник Холмщини. Поряд із цим деякі антропоніми “Гучви” виконують специфічну “літописну” функцію, завдяки якій письменник увіковічує імена полеглих за батьківщину земляків. У контексті твору власна назва набуває й специфічних конотацій, які доповнюють та поглиблюють характери персонажів. Завдяки введенню в роман численних антропонімів, які мають реальний денотат, Й. Струцюк цим уводить “Гучву” в загальну українську історію.

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. А–Н. – 458 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, 2009. – 1736 с.
3. Вербич В. О. Третє тисячоліття під карбом його слова / В. О. Вербич // Вербич В. О. Карб єдиної дороги. Есеї та діалоги / В. О. Вербич. – Луцьк : ВМА “Терен”, 2008. – С. 43–49.
4. Вишневецька Г. П. Холмщина і Підляшшя / Г. П. Вишневецька, П. П. Левчук. – К. : Пульсари, 2007. – 192 с.
5. Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. І. Крупеньова. – О., 2001. – 18 с.

6. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. П. Лукаш. – Донецьк, 1997. – 17 с.
7. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – “Українська мова” / М. Р. Мельник. – О., 1999. – 18 с.
8. Михайлов В. Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе / В. Н. Михайлов. – Луцк : [б. и.], 1965. – 56 с.
9. Струцюк Й. Г. Гучва / Й. Г. Струцюк. – Луцк : [б. в.], 2001. – 121 с.
10. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – “Українська мова” / О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 17 с.
11. Шестопалова Л. Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Г. Дрозда) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 01 – “Українська мова” / Л. Д. Шестопалова. – О., 2006. – 18 с.

Статтю подано до редколегії
22.12.2010 р.